

A disszertáció témájához kötődő publikációim jegyzéke:

- ”Claes Rålamb's resa till Konstantinopel 1657–1658”. In: *Karolinska Förbundets Årsbok* (publikálásra elfogadva).
- ”Kísérlet a misztikus alapú külpolitikára: Bengt Skytte útja a Rákócziakhoz 1651–1652”. In: *Aetas* 2008 (publikálásra elfogadva).
- ”Rákóczi Zsigmond két esküvője”. In: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter (szerk.): *Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin köszöntésére*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2007. (CD kiadás) 291–311.
- ”*Bellum iustum*-érvelések II. Rákóczi György háborúiban”. In: *Századok*, Vol. 140, 2006, pp. 939–971.
- ”Identitás és határok: 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten”. In: *Korall*, Vol. 26, 2006, pp. 72–98.
- ”Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban”. In: *Sic Itur ad Astra*, Vol. 18, 2006, No. 1–2, pp. 155–182.
- ”Argumentarea *bellum iustum* în campania din Moldova a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în anul 1653”. In: *Studia Universitatis Petru Maior. Series Historia*, Vol. 6, 2006, pp. 23–42.
- ”Transylvania Between the Ottoman and Habsburg Empires”. In: Linas Eriksonas – Leos Müller (eds.): *Statehood Before and Beyond Ethnicity: Minor States in Northern and Eastern Europe, 1600–2000*. Bruxelles etc.: P.I.E. – Peter Lang, 2005, pp. 151–158.
- ”Comenius and Sweden 1655–1657: New Sources from the Riksarkivet (Stockholm)”. In: *Acta Comeniana*, Vol. 18, 2004, pp. 179–211.
- ”Magyarország és Erdély egy XVII. századi svéd népkönyvben”. In: *Magyar Könyvszemle*, Vol. 120, 2004, pp. 105–118.
- ”Fatányér és kőkorsó. Magyarok és havasalföldiek egy 17. századi svéd diplomata szemével”. In: *Korall*, Vol. 9, September 2002, pp. 107–136.
- ”Svéd diplomácia a Portán 1657–58. Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége”. In: *Sic Itur ad Astra*, 2001/1–2., pp. 53–85.
- ”A fejedelem és a svédek. Lennart Torstenson emlékirata I. Rákóczi György 1645-ös hadjáratáról”. In: Takáts Péter (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen: Erdélytörténeti Alapítvány – KLTE Történeti Intézet, 2000, pp. 115–160.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományok Doktori Iskola, vezető: Dr. Gergely Jenő egy. tanár
Középkori és kora újkori magyar történelem program, vezető: Dr. Kalmár János egy. doc.

Kármán Gábor

**A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében
a harmincéves háború után**

Doktori tézisek

Témavezető: R. Várkonyi Ágnes professor emerita

Hivatalos bíráló bizottság:
Péter Katalin DSc
Oborni Teréz PhD

Budapest, 2008

1648 mind az egyetemes, mind az erdélyi történelem számára emlékezetes évszám. A vesztfáliai béke megkötése, illetve I. Rákóczi György halála egyaránt egy folyamat végpontjának látszik: olyan eseménynek, amely után a politika újragondolására, új elemek és preferenciák bevonására, vagy a korábbi szempontok rangsorának megváltoztatására van szükség. A Münsterben és Osnabrückben kötött békéket hagyományosan a vallásháborúk lezárása utolsó lépéseként szokták emlegetni. A disszertáció alapfeltevése, hogy az 1648-ban trónra lépő új fejedelemnek nemcsak saját – apjától esetlegesen eltérő – koncepciói miatt kellett új külpolitikai irányvonalat kialakítania, hanem azért is, mert a nemzetközi környezet a harmincéves háború lezárultával gyökeresen megváltozott és az erdélyi külpolitikának ehhez a megváltozott helyzethez kellett alkalmazkodnia.

A disszertáció célja, hogy bemutassa, milyen módon alakult át a külpolitika II. Rákóczi György uralkodása alatt, annak kezdeményező, 1657 ősziig tartó szakaszában. A külpolitika változásainak vizsgálata a tényleges politikai cselekvésen és a kitűzött stratégiai célokon – tehát a megvalósult, illetve tervezett külpolitikai lépéseken – kívül annak elemzését is felöleli, hogy miképpen alakult át a külpolitikáról folytatott beszéd, az egyes lépések legitimitásának stratégiája. Így a disszertáció nem kizárólag a szigorúan eseménytörténetként értett politikátörténetbe sorolható elemzéseket végzi el, hanem a politika eszme-, vagy inkább mentalitástörténetéhez is hozzájárul. Teszi mindezt egy, az eddigénél szélesebb forrásbázisra támaszkodva: a magyar, német, román, svéd, francia, dán és angol forráskiadásokon kívül kiadatlan forrásokat is bevonva a budapesti, esztergomi, bécsi, stockholmi, uppsalai, berlini, hannoveri, drezdai, londoni, oxfordi és chelmsfordi gyűjtemények anyagából.

A disszertáció a külpolitika felekezeti tényezője köré szerveződik, ami lehetővé tette, hogy eredményeit hozzákapcsoljam az európai, elsősorban a német koraiújkortörténet-írás elmúlt tizenöt-húsz évének jelentős kutatási irányzataihoz is. Ez alatt mindenekelőtt a konfesszionalizáció-

legitimációjába ennek megfelelően nem a protestánsok, hanem a lelkiismereti szabadság általános védelme került be.

Mindezekből levonható a következtetés: II. Rákóczi György korszakának külpolitikájában megfordult a felekezeti érdekek és a *ratio status* közötti viszony. Ellentétben apja uralkodásával, a vallási szempontok az ifjú fejedelem számára kiegészítő elemet jelentettek saját dinasztikus, hatalompolitikai céljainak eléréséhez. A fejedelmi egyházpolitika egyetlen erőteljesen kálvinista intézkedése, a jezsuiták kiűzése, inkább jogtechnikai, mint felekezeti szempontból volt fontos. A felekezeti elem Erdélyben is nagyjából azt az utat járta be, amelyet Johannes Burkhardt a XVII. század második felének Európájára vonatkozólag írt le: nem tűnt ugyan el, ám elsődlegességét elveszítette, kiegészítő, főleg legitimitációs célokra használt tényező vált belőle.

ebben az esetben több lépcsőben lehet követni – elsősorban a lengyelektől érkezett meghívásra, az ő érdekeik, illetve a lelkiismereti szabadság védelmére koncentrál. A fejedelem személyes motivációját elsősorban dinasztikus érdekeiben, illetve a hozzájuk kötődő, velük együtt elnyerhető gazdasági előnyökben találhatjuk meg – a háború kirobbanását pedig az erdélyi és lengyel állam strukturális jellegzetességei tették lehetővé: a fejedelmi hatalom erős rendi kontrolljának hiánya az egyik oldalon, az önálló külpolitikai ambíciókkal rendelkező mágnások révén a kiemelkedően erős rendiség a másikon.

I. Rákóczi György magánlevelezéséből úgy tűnik: számára a felekezeti elem a külpolitikában valóban kiemelkedő fontossággal bírt. Úgy is mondhatnánk, a célokat szolgáltatta – ha nem is az egyedülieket –, amelyek eléréséhez kellett a fejedelemnek hatalmpolitikai eszközöket mozgósítania. Ez, a célok és eszközök közötti viszony fordult meg 1648 után. Rákóczi Zsigmond ugyan szigorúan a kálvinista német fejedelmi családok sarjai közül választott magának feleséget, mégis úgy vélte, a Pálffy-párttal való együttműködés érdekében fel kell hagyni a religio emlegetéséről a magyarországi rendekkel fenntartott kapcsolatokban. A Magyar Királyság felé folytatott politikájában II. Rákóczi György valóban lemondott a felekezeti faktorra való hivatkozásról. Első két háborúja, az 1653-as moldvai és az 1655-ös havasalföldi konfliktus sem legitimációjában, sem tényleges indokaiban nem kötődött a felekezeti jellegű külpolitika hagyományaihoz. A Rzeczpospolita rendjeivel fenntartott kapcsolatok az 1650-es évek első felében még elég egyértelműen felekezeti alapon nyugodtak – a kapcsolatok kiépítésének tényleges célja egy katolikus-ellenes blokk létrehozása volt, még akkor is, ha a fejedelem lehetséges beavatkozásának legitimációjában ez az évtized első felében nem is jelent meg. Figyelemre méltó azonban, hogy 1657-re a legitimáció és a tényleges célok helyet cseréltek: a fejedelem egyes katolikus lengyel mágnásokkal fenntartott kapcsolatai révén mindent megtett, hogy hadjáratát ne lehessen katolikus-ellenes megmozdulásként értékelni –

elmélettel kapcsolatos viták értendők: az 1980-as években Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard által kialakított koncepció egyik legfontosabb, ám éppen egyik legvitatottabb elemét képezték a felekezetek kialakulása és a modern állam létrejötte közötti összefüggések. Az erdélyi külpolitika felekezeti elemének vizsgálata éppenséggel arra keresi a választ, milyen alapon helyezkedett el egy magát multikonfesszionálisnak valló, a felekezeti állam kiépülésének csak erősen korlátozott jeleit felmutató állam a – Schilling leírása szerint – felekezeti alapokon szerveződő, majd azt háttérbe szorító nemzetközi rendszerben.

Másrészt a disszertáció inspirációt merített a szintén az 1980-as évek német történetírásában indult irányzatból, amelyet „strukturális politikatörténet-írásként” jellemezhetünk. Azzal, hogy az irányzat a politikatörténet hosszú távú kérdéseire koncentrált, a hatalom mechanizmusait és az államközi kapcsolatok jellegzetességeinek változását választotta témájául, visszaemelte a politika világát a historiográfia módszertani szempontból érzékeny, termékeny kérdésfelvetései közé, ahonnan az a társadalomtörténet XX. század közepi előretörése során száműzetett. A politikaelmélet és a gyakorlati megvalósulás formái közötti kapcsolat feltárása és a kora újkori politikai jellegzetességek korabeli terminusokkal való leírásának kísérlete mellett a legfontosabb módszertani következtetésekkel a disszertáció számára a Konrad Repgen által felvetett legitimáció-kutatás járt. A német történész által javasolt kutatási irány, a háború indoklására, vagy éppen azzal szemben íródott manifestumok rendszerezett áttekintése, érvelésük stratégiáinak feltárása és a korabeli trendekben való elhelyezése fontos kiindulópontot jelentett vizsgálataim számára. A diskurzuselemzés módszerének korai újkori témára való alkalmazásai ugyancsak elősegítették egy szövegközpontú, szisztematikus, a források jellegéből adódó korlátokat figyelembevevő kutatási módszer kialakítását. A disszertáció bevezetése mindezen elméleti és módszertani háttér áttekintését adja.

Az I. fejezet célja annak feltérképezése volt, milyen kiindulási ponthoz képest kellett II. Rákóczi Györgynek újradefiniálnia az erdélyi külpolitikát: egyrészt a felekezeti elem szerepét vizsgálja az 1648 előtti időszakban, másrészt Erdély helyét a XVII. század közepének európai politikai térképén. I. Rákóczi György viszonya a külpolitikában a felekezeti elemhez meglehetősen különösen alakult (I.1. fejezet). Az 1644–45-ös hadjárat legitimációs irataiban – akárcsak elődje, Bethlen Gábor – Rákóczi megkísérelte háttérbe szorítani a felekezeti alapú magyarázatokat. Elhatárolódva a „szent háború” – tehát a hit fegyveres térítése – eszményétől, az erdélyi fejedelem megkísérelte egyértelműen adódó szövetségesein, a magyarországi protestánsokon kívül a Magyar Királyság katolikus elitjét is megszólítani. Ennek érdekében a vallási alapú sérelmeket rendi köntösben tálalta: azok nem a felekezet, hanem a magyar rendek kárára elkövetett törvénysértéseként jelentek meg a háború mellett érvelő szövegekben, összekötve felekezetiileg semleges rendi sérelmekkel. A fejedelem stratégiája mindazonáltal csak korlátozottan mondható sikeresnek: katolikus ellenfelei – elsősorban Esterházy Miklós nádor – azon a meggyőződésüket terjesztették, hogy Rákóczi hadjárata kizárólag felekezeti alapon indult; miközben persze vitatták annak jogosságát. Egyúttal rendszeresen megvádolták a fejedelmet, hogy csupán saját önző érdekeit tartja szem előtt, amikor Magyarországra megy hadaival. A *publicum* és *privatum* elválasztása Rákóczi motivációi között komoly módszertani nehézségekbe ütközik: az mindenesetre biztos állítható, hogy a fejedelem számára az egyik legfontosabb szempontot a háború megindításakor saját vallásának védelme jelentette – akárcsak a hozzá csatlakozóknak. A felekezeti elem tehát – a legitimációs iratokban való háttérbe szorítására tett kísérlet ellenére – komoly motivációs tényezőként szerepelt a harmincéves háborúban való erdélyi részvétel számára.

Az I.2. fejezetben azt vizsgáltam, hogy Erdély külpolitikai cselekvésének milyen adottságai voltak: milyen helyet foglalt el a fejedelemség a XVII. század közepének hierarchikusan felépített nemzetközi rendsze-

III.3. fejezet – az 1650-es évek svéd külpolitikájával kapcsolatos vitákat ismertető historiográfiai áttekintés után – a szerződés létrejöttének korábbi elemzéseivel vitatkozik, amelyek szerint az egyezmény a svéd király hadjáratának kezdetétől fennálló, a Rzeczpospolita felosztására való tervek betetőzéseként jött volna létre, annak köszönhetően, hogy X. Károly Gusztáv akárcsak Brandenburgot, Erdélyt is csalárd és rosszhiszemű módon bevonta saját háborújába. A dokumentumok szisztematikus újraolvasása egy másik értelmezést támogatott: eszerint II. Rákóczi György kapcsolatfelvétele a svéd királlyal saját kezdeményezésére történt és X. Károly Gusztáv magatartása a tárgyalások során – amelynek menetére, a kommunikációs nehézségek miatt, meglehetősen kevés befolyása volt – egyáltalán nem tűnik szélsőségebbnek a korszakban dívó és a fejedelem által is követett normáknál. Különösen érvényes mindez, amennyiben számításba vesszük a Svéd és Francia Koronának az 1640-es években Erdéllyel szembeni attitűdjét, amelyhez képest X. Károly Gusztáv kifejezetten korrekt módon járt el.

Az utolsó fejezetben II. Rákóczi György külpolitikája – elsősorban is a lengyelországi hadjárat – motivációjának kérdése került a vizsgálat középpontjába (III.4.). A svéd történetírásban elterjedt, de egyes magyar kutatók által is vallott kép, amely szerint Rákóczi vallási rajongó volt és ez motiválta volna lépéseit, aligha tartható. Az emellett általában felhozott érvek – Comeniusszal fenntartott kapcsolata, illetve a cseh tudós köréhez tartozó Constantin Schaum 1655-ös, Európa protestáns hatalmaihoz küldött követsége – inkább azt mutatják: a fejedelem ügyesen használta ki a radikális protestánsok kapcsolati hálóját saját céljainak elérésére. A magyar történetírásban fellelhető véleményeket, amelyek szerint Rákóczi csak egy nagyobb koncepció első lépésének szánta volna a lengyel trón elnyerését, közvetlen forrás nem támasztja alá: hipotézisként elfogadhatóak, ám biztosak lehetünk benne, hogy a fejedelemnek komoly nehézségekkel kellett volna szembenéznie, ha frissen szerzett uralmát akár oszmán-, akár Habsburg-ellenes akciókra akarta volna felhasználni. A hadjárat legitimációja – amelynek kialakulását

óta először, biztonságban tudhatta hátszágát: mindkét román vajdával védelmi szövetsége volt, évi adót kapott tőlük és folyamatos ellenőrzést gyakorolhatott politikai tevékenységük felett (III.1. fejezet). Az 1653-as események meglepő változást hoztak a fejedelemnek a lengyel királlyal fenntartott viszonyában is: a kozákok elleni hadakozás révén a két uralkodó addigi ellenséges viszonya helyébe fegyverbarátság lépett. Mindazonáltal törekvéseik egy hivatalos szövetség kötésére kudarcba fűltek: közös ellenségük 1654 után nem volt, a másik legfenyegetőbb ellenfeleit – a cárt, illetve a szultánt és a császárt – pedig egyikük sem akarta magára haragítani egy védelmi szövetség megkötésével. A román vajdaságokban folytatott háborúskodás új szintet hozott a fejedelmi külpolitika legitimációjába is: a manifesztumok mindkét háborút a politikai gondolkodásban vitatott érvényességű, ám a korszakban egyre népszerűbbé váló „preventív háború” kategóriájába osztották.

Az erdélyi fejedelem Pálffy Pál halála után is sikeresen fenntartotta szerepét mint a Magyar Királyság rendi politikájának félig-meddig kívülálló, ám jelentős tényezője (III.2. fejezet). Az uralkodó felé történő közvetítést a nádor halála után Szelepcsényi György kancellár vette át, akivel Rákóczi szívélyes viszonyt épített ki, még ha politikai elképzeléseik jelentős távolságra voltak is egymástól. A fejedelem csalódottan vette tudomásul, hogy az 1655-ös országgyűlésen nem a Pálffy-kör valamelyik tagja kapta meg a nádori címet, ám a frissen megválasztott Wesselényi Ferencsel szemben az ellentétet félretéve, a következő egy év alatt sikerült higgadt viszonyt kiépíteni. A Pálffy-párt maradványait megszervezni kívánó Zrínyi Miklóssal Rákóczi különösen bensőséges kapcsolatot ápolt, és állandó egyeztetésben állt Nádasdy Ferenc országbíróval is. Ha a területnyerés lehetősége ezúttal nem is állt fenn a Magyar Királyság irányában, lengyelországi terveihez biztonságos hátszágát sikerült a fejedelemnek fenntartania.

A lengyelországi remények valóra váltásához végül a fejedelem a svéd királlyal kötött radnóti szerződésben kapta meg a végső motivációt. A

reben. Ez konkrétan az 1643-ban megkötött gyulafehérvári (svéd–erdélyi) és az 1645-ös munkácsi (francia–erdélyi) szövetség létrejöttének körülményeinek elemzése révén, illetve a vesztfáliai béketárgyalásokon való erdélyi részvételt vizsgálatával történt. Az elemzés eredményeképpen megállapítható: bár Erdély hozzájárulása a háborúhoz egy válságos pillanatban, 1644-ben, meglehetősen nagy hasznot hajtott a Svéd és Francia Koronák által vezetett Habsburg-ellenes oldal számára, mindkét állam húzódozott attól, hogy egyenrangú partnerként kezelje a fejedelemséget. A svéd kormányzat nem ratifikálta a küldöttei által aláírt szerződést – a franciáknál ez a formális lépés ugyan megtörtént, ám ők viszont annak segély fizetésére vonatkozó feltételeit nem tartották be. A szerződéssel kapcsolatos viselkedésük ugyanazt az attitűdöt jelzi, mint amit a fejedelemnek a vesztfáliai béketárgyalásokon való részvételével kapcsolatban is láthatunk: egyrészt nem bíztak Rákóczi szándékaiban, másrészt tartottak attól, hogy annak túlzott igényei hátráltatják majd saját álláspontjuk érvényesítését. Fenntartásaik egyértelműen túlmentek a korabeli diplomácia számára kötelező mértéken és bár a bizalmatlanságra a fejedelem is számos okot adott, általában véve mégis azt mondhatjuk: önbeteljesítő jóslatként működtek és a szándékolttal teljesen ellentétes eredményt értek el. A szövetség feltételeinek nehézkes valóra válása kiváló ürügyet adott az amúgy alig összeegyeztethető szempontok együttes érvényesítésével próbálkozó Rákóczinak arra, hogy megkösse különbékéjét – megerősítve ezzel a korabeli európai politikai életben vele kapcsolatban elterjedt, „megbízhatatlan szövetséges” sztereotípiáját.

Az 1648 utáni erdélyi politika első, tapogatózó időszakát méri fel a II. fejezet: elsősorban azt, milyen mértékben és milyen szempontból változtak meg a nemzetközi politikai élet adottságai, és az erdélyi fejedelem milyen válaszkísérletekkel próbálkozott az új kihívásokra. Az 1648-as lengyel királyválasztás elemzése (II.1. fejezet) már az újonnan megnyíló utakat vizsgálja: a kozákok minden addiginál sikeresebb lázadásával újabb

lehetőség nyílt az erdélyi fejedelmek hagyományos, a lengyel trónnal kapcsolatos törekvéseinek valóra váltására. A korabeli szemlélők nem sok esélyt adtak arra, hogy a fejedelem elnyerje a királyi címet, meglepő módon azonban mindazok a feltételek, amelyekhez Rákóczi sikerét kötötték volna, teljesültek. I. Rákóczi György halála miatt az erdélyi jelölt megmérettetésére végül nem került sor, a királyválasztás során kötött politikai szövetségek azonban a későbbiekben is a fejedelem kapcsolathálójának legfontosabb elemeit jelentették a Rzeczpospolita területén.

Az ifjú fejedelem legsürgetőbb feladatát egyelőre az jelentette, hogy megerősítse hatalmát Erdélyben a két szomszéd nagyhatalommal szemben (II.2. fejezet). Két évbe telt, amíg II. Rákóczi Györgynek az apjától rámaradt, pénzügyi jellegű konfliktusokat – az oszmán hatalom által követelt adóhátralékok kifizetésével – sikerült megoldania. A Habsburg Birodalommal való viszonyának rendezése kevesebb időt vett igénybe, ebben az esetben azonban a jezsuiták kiűzésének 1653-as megerősítése okozott feszültségeket. A két nagyhatalommal fenntartott viszony mindazonáltal meglehetősen békés volt és kevésbé határolta be az erdélyi fejedelem mozgásterét.

A mozgástér bővítésének egyik legfontosabb iránya a királyválasztás elbukása után is a Rzeczpospolita maradt. Janusz Radziwiłł-lal és a Lengyel–Litván Unió protestánsaival a kapcsolatok az 1650-es évek elején is fennmaradtak, ahogy a Bohdan Hmelnyickij kozák hetmannal fenntartott kommunikáció is. Ebben az esetben már arra is van lehetőség, hogy a külpolitikai aktivitás, illetve egy esetlegesen kirobbanó háború legitimálására történő kísérleteket is figyelemmel kövessük: a fejedelem koncepciója szerint ugyan a kozákok meghívására, ám a béke helyreállításának szándékával érkezett volna, így a segítségnyújtás és a közvetítés legitimációs stratégiáinak valamiféle kombinációja magyarázta volna Rákóczi beavatkozásának jogosságát.

Az 1653-ig terjedő időszak egyetlen külpolitikai szempontból valós eredménnyel járó lépése azonban nem a Rzeczpospolita irányában történt: Rákóczi Zsigmond esküvője hosszas tárgyalások után kötött meg a pfalzi választófejedelem hűgával, Henriettával (II.4. fejezet). Bár nem ismerünk olyan adatot, amely alátámasztaná, hogy a menyegzővel valamiféle konkrét politikai lépés előkészítése történt volna, a fejedelmi házasság nyilvánvalóan emelte a Rákóczi-család presztízsét és elősegítette volna távolabbi terveik megvalósítását. Az egymással többé-kevésbé szoros családi kapcsolatban álló nemzetközi kálvinista politikai elitbe való beházasodás azonban csak ideiglenesen sikerült: Henrietta korai elhunytá után ugyan voltak tervek újabb menyasszony keresésére, ám ezt Zsigmond halála megakadályozta.

A felekezeti fontos eleme volt a megfelelő pár kiválasztásának Rákóczi Zsigmond számára: azon a területen azonban, ahol a korábbiakban a legnagyobb jelentőséggel bírt, egyre kevésbé számított erőteljes hívószónak (II.5. fejezet). A magyar rendi politika a linzi béke törvénybe foglalása után jelentős mértékben átalakult: a Pálffy Pál nádor által vezetett csoport tagjai között hasonlóképpen a katolikusok domináltak, mint Lippay György nevével fémjelzett ellenfeleik között. Bár az erdélyi fejedelem viszonya a nádorral nem volt mindvégig egyenletes – 1650 második felében elhidegülést regisztrálhatunk a viszonyban –, de az 1649–53 közötti időszakban nagyjából folyamatosnak és a két közjogi funkció között szokatlanul harmonikusnak mondható. A nádor és csoportjának támogatása biztonságot nyújtott a Rákócziaknak, sőt, Habsburg-ellenes tervek létrejöttét is elősegítette az erdélyi udvarban.

A III. fejezet végül az 1653–57 közötti időszak tevékenységét tárja fel: azt a periódust, amikor az addig is meglehetősen aktív fejedelmi külpolitika egymás után vállalt fegyveres konfliktusokat. Az 1653-as moldvai válságnak, amely – a cári kivételével – Kelet-Európa összes hatalmi tényezőjét megmozgatta, majd az 1655-ös havasalföldi lázadás leverésének Erdély számára elsődleges eredménye az volt, hogy a fejedelem, hosszú idő